УДК 338.246.025

С.І. Таршин , канд. наук з держ. управління
Генеральний директор ЗАТ „Зерноторгова компанія Олсідз Україна", м. Київ
В.М. Шумейко, доц., канд. техн. наук
Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

Державне регулювання олійно-жирового комплексу України

У статті проведено огляд державних регуляторних дій на ринкові процеси, що відбуваються на ринку олійних культур та продуктів їх переробки. Показана прогресивна та деструктивна роль державного впливу на діяльність та ефективність олійно-жирового комплексу. Зазначено, що важливою умовою ефективного державного регулювання підгалузі повинно стати повне нівелювання політичного аспекту у прийнятті економічних рішень на державному рівні.
державне регулювання, олійно-жировий комплекс, ринок олійно-жирової продукції, продовольча безпека держави, нетрадиційні види палива

Вступ. Основними важелями впливу на економіку є механізм ринкової конкуренції та механізм державного регулювання. Причому вплив державного регулювання, крім ситуації з кризовими явищами, має прямий вплив на законодавчу базу підприємницької діяльності, тобто на правила гри на ринку, і вже через ці правила опосередковано впливає на конкретні підприємства, виконуючи роль стимулятора розвитку бізнесу [1, 2, 3]. Таким чином, разом з іншими факторами впливу на бізнесове середовище, роль держави в розвиненій ринковій економіці має велике значення. Особливо важливого значення набуває державне регулювання економічних процесів у зв'язку зі вступом України до СОТ та наступного повноправного членства в Європейському Союзі.

Постановка завдання. Метою даної роботи є проведення огляду державних регуляторних дій, виявлення ролі та впливу державного регулювання на ринкові процеси в Україні. Об'єктом цільового спрямування дослідження вибрано ринок олійних культур та продуктів їх переробки, а також переробні підприємства олійно-жирового комплексу України, як найбільш широко представлені різноманітністю господарських зв'язків, значною динамікою і перспективою розвитку в сучасній вітчизняній економіці.

Результати досліджень. Економічне благополуччя України в значній мірі залежить від ефективності зовнішньоекономічної діяльності, від реалізації експортних можливостей галузей економіки. Прослідковується загальна тенденція до збільшення експортних поставок. Так за перші сім місяців 2008 року експорт товарів збільшився на 46,6%. Такі високі темпи приросту експорту товарів обумовлені перш за все збільшенням цін на світових товарних ринках, а саме цін на чорні метали, продукцію машинобудування, хімічну і агропромислову продукцію, що в загальному прирості склали 84,6%. Збільшення експорту було забезпечено збільшенням його вартісних обсягів: по металургійній продукції на 53,8% (49,5% загального приросту); по машинобудівній продукції на 44,2% (15,1% приросту); по продукції АПК на 45,6% (11,8% приросту); по продукції хімічної промисловості на 34% (8,2% приросту). Також очікується різке збільшується експорту українського зерна. Згідно прогнозам МінАПК, експорт зернових із України в поточному МР (маркетинговий рік: вересень-липень) перевищить 22 млн, тонн, а виручка складе більше 5 млрд. $ США. Необхідно також

© С.І. Таршин, В.М. Шумейко. 2008

врахувати виручку близько одного млрд. $ США від продажу на зовнішніх ринках вже заготовлених для цього 2-2,5 млн. тонн ріпаку.

Поряд з іншою сільськогосподарською продукцією виробництво олійних культур і олійно-жирової продукції є одним із пріоритетних і перспективних напрямків розвитку аграрного сектору економіки України. Розвиток олійного виробництва в Україні має великі перспективи як для забезпечення внутрішніх потреб, так і можливостей розвитку експортних поставок за кордон.

Необхідність державного втручання в діяльність олійно-жирового комплексу України проявилася в його кризовий період через масове неконтрольоване вивезення насіння соняшнику за кордон. При валовому зборі насіння соняшнику в обсязі 2,4-2,8 млн. тонн потреби внутрішнього ринку як у олійній сировині, так і в продуктах її переробки не забезпечувалися [5, 10]. Переробні підприємства, потужності яких дозволяли переробляти весь вирощений врожай насіння соняшнику, простоювали, частина з яких збанкротувала. Заборгованість по заробітній платі на окремих підприємствах перевищувала півторарічний період. Питання стабілізації роботи олійно-жирового комплексу було предметом розгляду двох засідань Кабінету Міністрів України у 1998 році. Результатом цих засідань стали ряд Указів Президента та Законів України. Зокрема, Законом України „Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур" від 10. 09. 1999 року №1033-XIV встановлено 23% вивізне (експортне) мито на насіння деяких видів олійних культур (насіння льону, соняшнику, рижію). Потім Законом України „Про внесення змін до деяких Законів України" від 21. 06. 2001 року №2555-III знижено ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур з 23% до 17% та заборонено переробку соняшнику за кордоном на давальницьких умовах.

Олійно-жировий комплекс України завдяки дії зазначених Законів отримав інтенсивний розвиток [10]. Внаслідок дії експортного мита рентабельність вирощування насіння соняшнику в Україні стрімко зросла з 19-22% (рівень в останні роки, що передували введенню мита) до 88,4% (у 2002 році) і утримується на такому рівні і нині. Соняшник став найрентабельнішою технічною культурою. Починаючи з 1999/2000 МР, змінилася структура використання насіння соняшнику і у порівнянні з попереднім МР обсяги його переробки на вітчизняних підприємствах значно збільшилися і, як наслідок, збільшилось виробництво соняшникової олії з 432,8 тис. тонн у 1998/1999 МР до 2029,3 тис. тонн у 2006/2007 МР або у 4,7 рази (див. табл. 1). Експорт насіння соняшнику за зазначений період був практично припинений. Співвідношення експорту до виробництва насіння соняшнику знизилося з 40,2% (до введення мита) до 1,8% (2007/2008 МР), а внутрішнє використання насіння соняшнику зросло відповідно з 1352,5тис. тонн до 4098,4 тис. тонн (див. табл. 2).

В ході переговорного процесу щодо вступу України до СОТ питання зменшення вивізного (експортного) мита на насіння соняшнику було врегульовано українською стороною шляхом прийняття Закону України від 07. 07. 2005 року № 2773-IV „Про внесення змін до Закону України „Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур", який набрав чинності після набуття Україною з 16. 05. 2008 року повноправного членства у СОТ. Закон передбачає щорічне зменшення діючої 17% ставки мита на 1% (до 10% у кінцевому періоді) після вступу України до СОТ, а Закон України „Про внесення змін до статті 2 Закону України „Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур" від 31. 06. 2007 року передбачає скасування з моменту вступу до СОТ індикативних цін на насіння деяких видів олійних культур, включаючи насіння соняшнику. Інші країни, де вирощується соняшник, також вдаються до протекціоністських заходів щодо своїх підприємств-переробників. Наприклад, Росія ввела експортне мито на насіння усіх основних олійних

культур: соняшнику, сої та ріпаку в обсязі 20%, а Аргентина, що є членом СОТ і світовим флагманом виробництва і експорту насіння соняшнику, на початку 2002 року ввела експортне мито на насіння соняшнику в розмірі 23,5 %.

У зв'язку із значним подорожчанням олійної сировини у 2007/2008 МР і, відповідно, подорожчанням продуктів харчування, що виробляються на основі рослинної олії, одною із основних проблем було вирішення на урядовому рівні питань щодо збереження економічних взаємовідносин, які склалися на внутрішньому ринку між товаровиробниками олійної сировини, виробниками олії та споживачами, стабілізації цінової ситуації на внутрішньому олійно-жировому. Урядові зусилля були направлені в напрямку виробників та продавців олійно-жирової продукції для споживання всередині країни, а також для експорту.

Таблиця 1 - Основні показники виробництва олійно-жирової продукції в Україні (без врахування дрібних олійниць), тис. тонн

Показники	1998/ 1999 МР	1999/ 2000 МР	2000/ 2001 МР	2001/ 2002 МР	2002/ 2003 МР	2003/ 2004 МР	2004/ 2005 МР	2005/ 2006 МР	2006/ 2007 МР	2007/2008 МР (прогноз)
Олія - всього	460,1	784,1	944,0	809,8	1272,3	1367,9	1182,1	1975,9	2084,7	1860,0
В т. ч. Олія соняшникова	432,8	770,1	914,3	785,3	1257,5	1344,1	1128,2	1929,5	2029,3	1800,0
Олія соняшникова рафінована	73,1	127,3	155,0	168,2	256,8	321,8	420,5	449,0	517,9	500,0
Олія соняшникова фасована	62,0	108,2	138,8	149,3	184,7	225,8	277,7	307,6	306,5	325,0
Експорт олії соняшникової	206,1	405,3	590,6	427,0	911,2	979,0	624,6	1514,3	1863,9	1064,6 (9 міс. МР)
Експорт олії соняшникової, млн. $ США	123,9	189,0	235,2	248,0	533,8	585,1	427,6	850,8	1190,6	1322,0 (9 міс. МР)
Експортна ціна, $ США/тонну	601,2	466,4	398,3	580,8	585,8	597,7	665,5	561,9	638,8	1241,8 (9 міс. МР)
Маргаринова продукція	110,9	140,7	184,1	193,6	209,4	286,7	306,9	285,9	300,4	290
Майонез	40,8	60,0	78,8	104,2	110,1	125,4	155,4	169,7	178,1	180,0

Між Кабінетом Міністрів України та олійно-жировими підприємствами 24 вересня 2007 року було підписано Меморандум про узгоджені дії, яким передбачалось здійснення спільних дій щодо стабілізації олійного ринку. Меморандумом, зокрема, було передбачено, що Кабінет Міністрів України забезпечуватиме збереження протягом маркетингового року діючого порядку митно-тарифного регулювання при експортно-імпортних операціях на даному ринку для недопущення значних цінових коливань. Після підписання Меморандуму, незважаючи на заходи, які вживались олійно-жировими підприємствами, у торговельній мережі продовжувало спостерігатись значне підвищення цін на олію соняшникову. При цьому у пресі постійно порушувалися питання про підвищення цін на олію соняшникову та її дефіцит на ринку. Олійно-жирові підприємства звинувачувалися у підвищенні цін на олію соняшникову, а також у незабезпеченні внутрішнього ринку. Від ряду облдержадміністрацій та безпосередньо від населення надходили скарги до Уряду. Це стало причиною нового розгляду ситуації на олійно-жировому ринку. Інтенсивно проводилися наради, засідання, консультації провідних виробників олійно-жирової

Таблиця 2 - Виробництво та використання олійних культур в Україні

Показники	1998/ 1999 МР	1999/ 2000 МР	2000/ 2001 МР	2001/ 2002 МР	2002/ 2003 МР	2003/ 2004 МР	2004/ 2005 МР	2005/ 2006 МР	2006/ 2007 МР	2007/ 2008 МР (прогноз)	2008/ 2009 МР (прогноз)
Насіння соняшнику											
Валовий збір у заліковій вазі, тис. тонн	2261	2794	3457	2251	3270	4247	3050,1	4706	5324,3	4173,7	5300,0
Урожайність, ц/га	9,3	10,0	12,2	9,4	12,0	11,2	8,9	12,8	13,6	12,2	13,0
Площі, тис. га	2428	2800	2834	2393	2719	3803	3427	3686	3912	3412	4073
Внутрішнє використання, тис. тонн	1352,5	2371,6	2416,1	2168	3320	3757	3038,6	4486,2	4988,1	4098,4	5200,0
Експорт, тис. тонн	908,5	422,4	1040,9	83	330	928	11.5	219,8	336,2	75,3	100,0
Експорт/Валовий збір, %	40,2	15,2	30,1	3,7	10,1	21,9	0,4	21,4	6,3	1,8	1,9
Насіння ріпаку											
Валовий збір, тис. тонн	-	147,8	131,8	134,6	60,9	57,4	135,3	284,7	605,7	1053,4	2200,0
Урожайність, ц/га	-	6,6	8,4	12,4	8,7	9,9	12,7	13,7	15,7	13,1	13,7
Площі, тис. га	-	222,9	156,7	108,5	70,0	58,0	104,3	206,9	386,8	802,7	1600,0
Внутрішнє використання, тис. тонн	-	121,1	63,2	51,7	40,3	13,8	54,2	97,7	119,0	53,4	300,0
Експорт, тис. тонн	-	26,7	68,6	82,9	20,6	43,6	81,1	187,0	486,7	1000,0	1900,0
Експорт/ Валовий збір, %	-	18,1	52,1	61,6	33,8	76,0	59,9	65,7	80,4	94.9	86,4
Соєві боби											
Валовий збір, тис. тонн	35,6	45,4	64,4	73,9	124,7	231,8	295,2	616,0	889,6	721,7	762,2
Урожайність, ц/га	11,4	10,7	10,6	10,1	12,7	12,2	12,2	14,1	12,4	12,4	14,0
Площі, тис. га	31,2	42,3	60,6	73,0	98,2	189,6	242,0	453,1	714,8	582,8	544,4
Внутрішнє використання, тис. тонн	-	-	56,6	72,7	124,6	171,2	259,8	390	472,3	526,7	362,2
Експорт, тис. тонн	-	-	7,8	1,2	0,1	60,6	35,4	226,0	417,3	195,0	400,0
Експорт/ Валовий збір, %	-	-	12,1	1,6	0,1	26,1	12,0	36,7	46,9	27,0	52,5

продукції з Кабінетом Міністрів України, Антимонопольним комітетом України, Міністерством аграрної політики. В середині листопаду цінову ситуацію на ринку вдалося стабілізувати. Представники виробників зазначили, що з метою стабілізації цінової ситуації на ринку олії та на виконання положень Меморандуму про узгодження дій між Кабінетом Міністрів України та олійно-жировими підприємствами оптово-

відпускні ціни на олію були знижені. Заявки торгівлі виконувались в повному обсязі. Впродовж жовтня було відвантажено олії до торговельної мережі на 80 % більше, ніж за відповідний період минулого року.

Однак, стабільною ситуація тривала недовго і, починаючи з середини січня 2008 року, ситуація на ринку олії ще більше загострилася. Обсяги експорту олії соняшникової збільшувалися і склали 95% від виробництва. Зростання цін на олію у роздрібній торгівлі у порівнянні з початком 2008 року становило 8,1 % (див. табл. 3,4). Наслідком такого загострення ситуації, що загалом віддзеркалювало ринкову ситуацію в країні в цілому, стало волюнтаристичне рішення Кабінету Міністрів України впровадженням Постанови №189 від 12. 03. 2008 року „Про затвердження обсягів квот на олію соняшникову та насіння соняшнику, експорт яких підлягає ліцензуванню до 1 липня 2008 року, та порядку видачі ліцензій" (із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19. 03. 2008 року № 229). На виконання цієї Постанови в Мінагрополітики України була створена комісія з питань розгляду заявок на видачу довідок про наявність обсягів олії соняшникової та/або забезпеченості сировиною для її виробництва. За підсумками роботи комісії були видані довідки суб'єктам господарської діяльності про наявність олії соняшникової та насіння соняшнику (в перерахунку на олію) для забезпечення виробництва олії соняшникової, заявленої на експорт, в обсязі 703,56 тис. тонн, в тому числі залишки саме олії склали 216,9 тис. тонн, що значно менше експортних можливостей при умові повного забезпечення внутрішніх потреб.

Таблиця 3 - Середні ціни на олію соняшникову та насіння соняшнику в Україні

Показники	Закупівельні ціни на насіння соняшнику, грн./тонну			Відпускні ціни на олію нерафіновану соняшникову, грн./тонну		
	2007/08 МР	2006/07 МР	Відхилення +,-	2007/08 МР	2006/07 МР	Відхилення +,-
Вересень	2700	1250	+1450	5910	3373	+2537
Жовтнн	2850	1090	+1760	6710	3110	+3600
Листопад	2950	1145	+1805	6812	3120	+3692
Грудень	3260	1160	+2100	7200	3260	+3940
Січень	4200	1167	+3033	8200	3133	+5067
Лютий	4250	1175	+3075	9400	3200	+6200
Березень	4200	1210	+2990	9300	3255	+6045
Квітень	4100	1308	+2792	9050	3345	+5705
Травень	3900	1660	+2240	8800	4067	+4733
Середня ціна	3601	1240	+2361	7931	3318	+4613

Таблиця 4 – Світові ціни на олію соняшникову, $ США/тонну

Показники	Аргентина, FOB			Порти Західної Європи, CIF		
	2007/08 МР	2006/07 МР	Відхилення +,-	2007/08 МР	2006/07 МР	Відхилення +,-
Вересень	1101	576	+525	1230	658	+572
Жовтнн	1264	580	+684	1431	664	+767
Листопад	1258	596	+662	1425	704	+721
Грудень	1278	617	+661	1403	708	+785
Січень	1505	620	+885	1659	705	+954
Лютий	1645	613	+1032	1814	707	+1107
Березень	1698	626	+1072	1867	711	+1156
Квітень	1665	665	+1000	1805	755	+1050
Травень	1800	724	+1076	1920	829	+1091
Середня ціна	1468	624	+844	1627	716	+911

Асоціація „Укроліяпром”, що об’єднує всіх крупних виробників олійно-жирової продукції України і виступає на захист їх інтересів, у своїх листах-зверненнях особливу увагу акцентувала на тому, що олійно-жирова галузь експортноорієнтована. Обмеження експорту олії призведе до зупинки підприємств та зменшення обсягів виробництва продукції, зменшення надходжень до бюджету, до вимушеного вивільнення більше 10 тис. працівників та неотримання заробітної плати. Наявні ресурси олії соняшникової та розрахункові обсяги її виробництва до кінця маркетингового року перевищують потреби внутрішнього ринку у 5 разів, що підтверджує висновок щодо недоцільності застосування квотування експорту олії.

Представники асоціації „Укроліяпром”, Української Зернової Асоціації та Аграрної Конфедерації ініціювали зустріч з Президентом України 14 травня 2008 року. За підсумками зустрічі Президент звернувся з листом до Прем’єр-міністра, де звернув увагу на те, що під загрозою зриву стабільна промислова переробка урожаю соняшнику через зупинку 13 заводів олійно-жирової галузі, що за оцінками науковців від запровадження квотування експорту вітчизняні сільгоспвиробники вже втратили від 1,1 до 1,4 млрд. $ США. З огляду на вищевикладене, Президент запропонував Уряду: провести зустріч з сільськогосподарськими товаровиробниками та представниками аграрного бізнесу щодо ситуації в галузі та прийняти рішення щодо скасування обмежень на експорт зерна та олії; забезпечити діалог з сільськогосподарськими товаровиробниками та представниками аграрного бізнесу з метою розробки виваженої, узгодженої та ефективної політики регулювання аграрних ринків у 2008/2009 МР; передбачити зобов’язання виробників та експортерів щодо недопущення в поточному маркетинговому році зростання оптових цін на зерно та соняшникову олію, недопущення скорочення обсягів поставки зерна на хлібопекарські та борошномельні підприємства, а також соняшнику та соняшникової олії на олійноекстракційні, олійно-жирові заводи та в роздрібну мережу.

Враховуючи бездіяльність Уряду з вище приведених питань Президент України своїм Указом № 478/2008 від 26. 05. 2008 року зупинив дію постанов Кабінету Міністрів України № 189 і №229.

Необхідно відмітити, що світові ціни на олійні культури та продукти їх переробки визначаються виключно балансом виробництва і споживання олій, в якому головну роль відіграють пальмові і соєва олії. Їх питома вага у структурі загальносвітового виробництва олій складає 66%. При цьому виробництво пальмових олій (пальмової, пальмоядрової і кокосової) здійснюється постійно завдяки цілорічному збиранню урожаю. Виробництво соєвої олії зумовлене світовим попитом на білок для виробництва кормів і частково продовольчих товарів. При переробці соєвих бобів олія є побічним продуктом, вихід якої складає 16-18%. Саме обсяги виробництва і торгівлі пальмовими та соєвою оліями, в основному, визначають цінову ситуацію на світовому олійному ринку. Соняшникова олія к структурі світового виробництва займає 8-8,5 % і відноситься до категорії елітних олій, які виробляються у світі обмежено через специфічні агротехнічні особливості вирощування соняшнику, а не лише через кліматичні умови.

При цьому загальне світове виробництво олійних культур (сировина для виробництва пальмових олій не враховується) має тенденцію до зростання. Очікується, що у 2008/09 МР воно досягне 419,3 млн. тонн проти 387,75 млн. тонн у 2007/08 МР або на 31,57 млн. тонн більше (на 8,1 %). У світовому виробництві олійних культур основне місце займають соєві боби – 58%, ріпак – 13%, соняшник – 7%, інші культури – 22 %. Соняшник – культура, яка переробляється, головним чином, безпосередньо у країнах, що його вирощують – 92%, а експортується тільки 8%. У 2008/09 МР світове виробництво соняшнику очікується на рівні 31,48 млн. тонн проти 27,49 млн. тонн у

2007/08 МР або на 4,0 млн. тонн більше (на 14,6%). Україна по виробництву соняшнику вийде на друге місце у світі після Росії, а Аргентина займе третє місце.

Враховуючи ланцюжок ціноутворення на продукти харчування, державне управління було розповсюджено не тільки на виробників та експортерів олійно-жирової продукції, а також і на продавців продовольчих товарів. Між Кабінетом Міністрів України, виробниками продовольчих товарів та суб'єктами мережевої роздрібної торгівлі 3 квітня 2008 року підписано Меморандум порозуміння з метою необхідності стабілізації цінової ситуації на споживчому ринку країни та забезпечення населення соціально значущими товарами за доступними цінами. Термін дії Меморандуму встановлено з 7 квітня до 1 вересня 2008 року. Його дія розповсюджується на 33 позиції харчових продуктів, в тому числі і на олію соняшникову.

Згідно підписаному Меморандуму виробники соціально значущих продовольчих товарів взяли на себе зобов'язання: не допускати необґрунтованого зростання оптових цін на соціально значущі продовольчі товари та скорочення обсягів поставки таких товарів в роздрібну мережу і гарантувати їх належну якість; укладати прямі договори з суб'єктами роздрібної торгівлі щодо поставки таких товарів; забезпечувати співпрацю з Держцінінспекцією в частині проведення моніторингу оптових цін виробників на такі товари.

Суб'єкти мережевої роздрібної торгівлі взяли на себе такі зобов'язання:

- встановлювати на соціально значущі продовольчі товари, що реалізуються в\ мереженій роздрібній торгівлі, торговельну націнку не вище 10 відсотків від оптових цін виробника;

– гарантувати недопущення скорочення обсягів реалізації соціально значущих продовольчих товарів в роздрібній мережі;

– укладати прямі договори з виробниками щодо поставки в роздрібну мережу соціально значущих продовольчих товарів;

– не застосовувати для виробників соціально значущих продовольчих товарів системи платежів, різних бонусів та інших надбавок за присутність таких товарів у мережевій роздрібній торгівлі;

– в повному обсязі виконувати вимоги актів законодавства щодо термінів перерахування інкасової виручки від реалізації соціально значущих продовольчих товарів їх виробникам;

– забезпечувати співпрацю з Держцінінспекцією в проведенні моніторингу цін та торгівельних націнок на соціально значущі продовольчі товари, що реалізуються в мережевій роздрібній торгівлі;

– надавати Мінекономіки України 1 раз на тиждень інформацію щодо виконання Меморандуму.

В свою чергу Кабінет Міністрів України взяв на себе слідуючі зобов'язання: залучати виробників та суб'єктів мережевої роздрібної торгівлі до підготовки урядових рішень щодо регулювання ринків продовольства та торговельних відносин шляхом проведення нарад, консультацій, круглих столів тощо; створювати рівні умови доступу виробників до державної фінансової підтримки, яка надається через механізм здешевлення кредитів; сприяти укладанню прямих договорів між виробниками та продавцями щодо поставки соціально значущих продовольчих товарів; здійснювати заходи по наповненню споживчого ринку товарними ресурсами для виробництва соціально значущих продовольчих товарів, насамперед тих, попит на які не задовольняються за рахунок вітчизняного виробництва повною мірою; забезпечити контроль за дотриманням дисципліни цін на продовольчі товари; забезпечити

законодавче впровадження контролю діяльності підприємців – фізичних осіб, зайнятих виробництвом продовольчих товарів та торговельною діяльністю.

Діяльність олійно-жирового комплексу України може не обмежуватись тільки виробництвом продуктів харчування та кормів для тварин, а також є реальна можливість широко задіяти олійні культури у виробництві різних видів енергії.

Виробництво біопалива є прогресуючою тенденцією енергозабезпечення у світі. Так, Європейський Союз є найбільшим виробником у світі біодизельного пального. Крім того, біодизель складає близько 75% всього біопалива, що виробляється в Європі. Подорожчання нафти та активне використання урядами європейських країн різноманітних пільг дало поштовх бурхливому розвитку галузі. В 2006 році в ЄС-27 було вироблено 4,5 млн. тонн біодизеля, а в 2007 році – 5,35 млн. тонн, що приблизно відповідає використанню 3,9 млн. тонн і 4,6 млн. тонн нафти відповідно. В 2007 році на долю Германії, Франції та Італії прийшлось 80% всього випуску біодизельного пального в ЄС. Очікується, що до 2010 року до трійки ввійдуть країни Бенілюкса, відтіснивши Італію. Розвитку галузі в Бельгії, Нідерландах і Люксембурзі сприяє близькість до крупних портів і наявність переробних підприємств що дозволяє здешевити імпорт і переробку сировини. Нарощуванню виробництва у Франції сприяє збільшення виробничих квот. В цій країні митні пільги розповсюджуються тільки на обмежені об'єми біопалива що випускаються окремими французькими підприємствами які попередньо отримали дозвіл від уряду. Нарощування виробництва в Германії пояснюється збільшенням споживання. На відміну від США, де біодизель виробляється в основному із соєвої олії, в ЄС основною сировиною є ріпакова олія, а використання соєвої і пальмових олій обмежено стандартом DIN EN 14214. Біодизель на основі соєвої олії не відповідає стандарту щодо вмісту йоду, а продукція на основі пальмових олій є недостатньо холодостійкою в умовах північної Європи. В той же час, паливо , що вироблене з використанням суміші рапсової, соєвої і пальмових олій відповідає вимогам стандарту. Очікується, що в 2008 році споживання біодизельного палива в Євросоюзі зросте в порівнянні з попереднім роком на 9,8% до 6,7 млн. тонн. Доля біодизеля в загальному споживанні дизельного пального в Євросоюзі склала в 2006 році 2,3%, а в 2007 році – 3%. До 2010 року цей показник зросте до 4,6%.

Питання про необхідність інноваційного розвитку виробництва альтернативних видів енергоресурсів на основі біологічної сировини, наприклад, біодизеля із насіння ріпаку, піднімається в Україні на різних державних рівнях [9]. Ще у 2003 році було видано Указ Президента України від 26 вересня № 1094 „Про заходи щодо розвитку виробництва палива із біологічної сировини". За час, що минув з моменту виходу Указу, посіви ріпаку в Україні дійсно збільшилися в 2007/2008 МР (маркетинговий рік - вересень-серпень) майже в 14 разів в порівнянні з 2003/2004 МР, однак стимулом для цього стало не виконання Указу з розвитку виробництва біодизельного пального. Причиною розширення посівів послужила сприятлива кон'юнктура на світовому ринку олійних культур. Вирощений ріпак в ці роки, як і в попередні, в основному експортувався. Наприклад, із зібраного насіння ріпаку в 2006/2007 МР році в обсязі більше 600 тис. тонн експортовано більше 80% врожаю [10].

Співвідношення експорту насіння ріпаку до валового збору мають тенденцію до зростання з незначними спадами в роки, що були обумовлені низькою врожайністю та малими площами посіву культури. А в натуральному вираженні експорт насіння ріпаку має тенденцію до стрімкого зростання і в останній час збільшується щорічно вдвоє. Як видно з таблиці 2, експортується не ріпакова олія, не біодизель, а первинна сировина для подальшої переробки на біодизель – ріпакове насіння. Тобто вирощування ріпаку має експортно-сировинну направленість, а Україна по цій позиції господарської діяльності має статус сировинного придатку для переробних підприємств більш індустріально

розвинених країн Європи та світу [4, 6]. Внаслідок цього Україна втрачає робочі місця, недоотримує податкові відрахування в бюджет, в недостатній мірі отримує розвиток олійно-жирового комплексу країни.

Виробництво біодизеля в Україні все ж таки є. Деякі малі фермерські господарства забезпечують свої 5-6 тракторів паливом власного виробництва [7]. Собівартість виробництва дизельного пального з власної ріпакової олії, за словами фермерів, вдвічі нижча за ринкову ціну солярки. Також існують малі підприємства або дослідні цехи, що офіційно виробляють біодизель.

В деяких регіонах місцева влада приймає посильну участь у розвитку біодизельного виробництва. Так на Львівщині, завдяки допомозі місцевого бюджету, побудовано три цехи по виробництву біодизеля загальною потужністю близько 15 тис. тонн в рік [8]. При цьому необхідно зауважити, що всі сільськогосподарські підприємства області використовують за рік до 17-18 тис. тонн дизельного пального. Тобто область в стані майже повністю забезпечити аграрний сектор цим пальним. Але поки що ці підприємства працюють тільки на половину своєї потужності.

Таке потужне виробництва, як виробництво біодизеля, не може виникнути без серйозної державної підтримки. Сьогодні вартість одного літра біодизеля в Україні досягає 1,5 €. Це значно дорожче, ніж пальне з нафти. Рядовий покупець не буде використовувати такий дорогий продукт. Норм його обов'язкової добавки до мінерального пального в Україні немає. В Західній Європі виробництво біопалива позбавлене акцизних зборів, що робить його рентабельним. Це при тому, що акциз на дизельне пальне та бензин там складає 40 %. Крім того, виробники біопалива отримують державні дотації.

В найближчий час все ж таки планується побудувати великі підприємства для виробництва біопалива в різних місцях країни. Як заявлено, що в зв'язку з необхідністю зменшення імпорту нафти та дотримання світових екологічних стандартів Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 22.12.06 №1774 „Про затвердження Програми розвитку дизельного біопалива". Програма розрахована до 2010 року і передбачає фінансування в розмірі 8904,9 млн. грн., в тому числі 69,7 млн. грн. за рахунок держбюджету. В рамках програми передбачається інтенсифікація вирощування ріпаку за рахунок створення регіональних зон його концентрованого вирощування площею 50-70 тис. га. Прогнозується до 2010 року збільшити площі посівів ріпаку до 10% загальної площі ріллі і досягнення щорічних обсягів його вирощування на рівні 7,5 млн. тонн [10].

В рамках програми передбачається також будівництво не менше 23 заводів загальною потужністю не менше 623 тис. тонн біопалива. Програма буде реалізовуватися в два етапи. На першому етапі (2007-2008 рр.) передбачається сформувати сировинну, технічну і технологічну бази для виробництва дизельного біопалива, а також розробити нормативні документи щодо виробництва і використання такого палива. На другому етапі (2008-2010 рр.) планується реалізувати пріоритетні інноваційно- інвестиційні проекти будівництва заводів по виробництву дизельного біопалива в зонах концентрованого вирощування ріпаку. Будівництво 23-х таких заводів дасть змогу створити 4,8 тис. нових робочих місць. Роботою також буде забезпечено понад 24,4 тис. працівників, пов'язаних з вирощуванням рослинної сировини. За розрахунками додаткові надходження в держбюджет від сплати ПДВ при реалізації 623 тис. тонн дизельного біопалива, а також інших податків в державний та місцеві бюджети будуть складати близько 530 млн. грн. при ціні дизельного біопалива в межах 3 250 – 3 950 грн за тонну. Здійснення Програми сприяє виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо охорони навколишнього природного середовища, зокрема, зменшенню викидів вуглекислого газу згідно з вимогами Кіотського протоколу.

Для реалізації Програми необхідні суттєві стимули для аграріїв у вигляді державних дотацій та податкових пільг. Нині реальна державна допомога існує тільки в одиничному вигляді. В 2006 році виділена дотація на гектар посівної площі в розмірі 100 грн для озимого ріпаку і 65 грн для ярого ріпаку. Не вирішить цю проблему і обмеження експорту, проти його введення рішуче виступають сільгоспвиробники. Ще одним фактором, що стримує виробництво українського біодизеля є відсутність нормативно-правової бази, яка зобов'язувала б нафтопереробні компанії змішувати біопаливо з продуктами переробки нафти.

Національним агентством з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів в 2006 році було ініційовано виробництво чистого і енергопоновлюваного біопалива, аналогічного бензину. Згідно вимог ЄС відносно використання біологічного та інших видів палива із поновлюваних ресурсів, їх доля в структурі енергоспоживання країн-членів ЄС буде складати 2,75% до кінця 2006 року і 5,75% - до кінця 2010 року. Таким чином, Україна, проголосивши свій політичний вибір відносно вступу до ЄС, повинна виробляти і споживати в 2010 році не менше 520 тис. тонн біопалива. Існуючий сьогодні підхід до використання спирту як добавки до бензину в кількості 2-3% може бути замінений випуском альтернативного палива, в якому доля спирту складе майже 70%. Етиловий спирт є найбільш перспективною октанопідвищуючою добавкою до бензину. Його висока детонаційна стійкість, низька токсичність і можливість виробництва із поновлюваних джерел сировини роблять доцільним використання етанолу. По своїх якостях новий бензин аналогічний бензинам А-95 і А-98. При використанні цього бензину шкідливі викиди в атмосферу значно менші: кількість СО у відпрацьованих газах в порівнянні з бензином, нижчі в 5 разів, а окиси азоту – в 1,5 рази. Варто враховувати, що із більш ніж 80 спиртових заводів України 8 знаходяться у державній власності і саме їх пропонується об'єднати для виготовлення нового виду бензину.

В Україні було прийнято багато законів, створено багато програм розвитку нетрадиційних видів енергетики, включаючи біоенергетику, але, на жаль, більшість із них – непродумані, не прораховані фінансово, не враховано світовий досвід, і тому не знайшли необхідної підтримки та впровадження. На сьогодні країни Європейського Союзу, США, Бразилії, Австралії та інші перейшли до поетапного впровадження біоенергетики і, значить, у них існують відповідні напрацювання як в законодавчій базі, так і щодо програм взаємодії, фінансової підтримки держави виробництва біопалива. Україні варто запозичити їх досвід з врахуванням своїх національних особливостей.

Паливо на основі сировини біологічного походження може використовуватись не тільки у двигунах внутрішнього згорання, а, також, і для отримання теплової та електричної енергії. Використання біомаси як джерела поновлюваної енергії є нейтральними по відношенню до клімату: викиди CO_2, що утворюються при спалюванні біомаси, не приймають участі у створенні парникового ефекту на відміну від таких корисних копалин як нафта, кам'яне вугілля, газ [9]. Особливо актуальним це стає після підписання Україною Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

В 1992 році на Конференції ООН щодо навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро 155 країн разом з Україною підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, а в 1997 році в Кіото (Японія) на конференції Сторін прийнято протокол, в якому запропоновані кількісні зобов'язання щодо обмеження і скорочення викидів в атмосферу (скоротити загальносвітові викиди до 2008 року на 5% від рівня 1990 року). Кіотський протокол 16 лютого 2005 року вступив в силу, а Сторони, що збільшили свої викиди від рівня 1990 року, повинні виконати свої кількісні зобов'язання за допомогою внутрішніх заходів або за допомогою 3-х передбачених ринкових механізмів:

міжнародна торгівля викидами; механізм спільного здійснення; механізм чистого розвитку.

Україна в 1996 році ратифікувала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату, а в 1997 році стала Стороною цієї конвенції. В 1999 році Україна підписала, а 4 лютого 2004 року ратифікувала Кіотський протокол. За розпорядженням Прем'єр-міністра № 346-р від 18 серпня 2005 року було затверджено національний план заходів щодо реалізації положень Кіотського протоколу. Міністерство охорони навколишнього середовища Указом Президента України № 1239 від 12 вересня 2005 року призначено координатором здійснення заходів щодо виконання Україною зобов'язань перед Рамковою конвенцією ООН та Кіотським протоколом. Подальші дії держави були направлені на створення юридичної бази та механізму реалізації прийнятих зобов'язань. Постановою Кабінету Міністрів України № 206 від 22 лютого 2006 року був затверджений порядок розгляду, схвалення і реалізації проектів спільного здійснення, а від 22 лютого 2008 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 221 „Про затвердження Порядку розгляду, схвалення та реалізації проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій у період дії зобов'язань сторонами Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату". Цей порядок визначає процедуру розгляду, схвалення та реалізації проектів цільових екологічних інвестицій як комплексу заходів, спрямованих на скорочення викидів або збільшення абсорбції парникових газів в обсягах, встановлених для України додатком В до Кіотського протоколу і визначених міжнародними договорами про передачу частин установленої кількості викидів парникових газів.

Перший в Україні промисловий проект (не враховуючи дрібні олійниці) по спалюванні твердої біомаси (соняшникового лушпиння) для виробництва технологічної пари та електроенергії впроваджено на ВАТ „Кіровоградолія". Проект включає 2 робочих котла, що працюють на соняшниковому лушпинні, потужністю 16 тонн пари за годину з можливістю використання природного газу як резервного палива; парова електротурбіна потужністю 1,7 МВт; резервний котел потужністю 16 тонн пари за годину, який буде працювати в тому випадку, коли обсяг соняшникового лушпиння перевищить обсяг двох робочих котлів або у випадку ремонту одного із них. Проектом також передбачено встановлення резервного газового котла який буде працювати тільки у випадку аварійної ситуації на заводі а також в період капітального ремонту всього технологічного обладнання заводу (1 міс./рік). З технологічної точки зору та забезпечення стабільності діяльності підприємства проект бездоганний. Очікується зниження викидів парникових газів за рахунок заміни палива з природного газу на біомасу близько 27 тонн CO_2екв/рік; за рахунок відмови від вивезення лушпиння на звалище – 17 тонн CO_2екв/рік; за рахунок заміщення електроенергії із мережі – 1,8 тонн CO_2екв/рік. Загальна кількість ОСВ (Одиниць Скорочених Викидів) за період виконання зобов'язань (2008-2012) складе 228000 тонн CO_2екв, а виплати за ОСВ при їх ціні 6,5 €/тонну CO_2екв покриють близько 25 % загальних витрат на проект сукупні інвестиції в який складають 6 млн. €. Без продажу ОСВ і отримання відповідних виплат згідно положень Кіотського протоколу даний проект буде фінансово недоцільним. Також без допомоги держави, яка створила відповідну юридичну та методологічну бази, впровадження цього проекту було б неможливим.

Висновки. Олійно-жирова продукція має стратегічне значення для України, як один із трьох ключових складових в харчуванні людини разом з білками і вуглеводами, а також, в значній мірі як експортноорієнтована продукція. Виробництво і споживання олійно-жирової продукції увесь час збільшується, як в Україні, так і у світі в цілому. Враховуючи стратегічне значення олійно-жирового комплексу для продовольчої безпеки України державний контроль та регулювання його діяльності має бути

обов'язковим. Ступінь впливу держави на ринок олійно-жирової продукції повинен бути прозорим і виваженим. Державне регулювання може відродити підгалузь, а може і загальмувати її розвиток. Важливою умовою ефективного державного регулювання олійно-жирового комплексу України повинно стати повне нівелювання політичного аспекту у прийнятті рішень.

Також держава своїми управлінськими діями стимулює підприємства до всебічного інноваційного використання основних і побічних продуктів переробки олійного насіння у вигляді біомаси для вироблення екологічно чистих поновлюваних видів енергії. Ми бачимо задоволення підприємствами суспільної потреби у збереженні навколишнього природного середовища шляхом реалізації відповідних екологічно направлених інноваційних проектів, що мають державну підтримку.

Подальші дослідження в сфері державного регулювання олійно-жировим комплексом України доцільно направити в напрямку дослідження тенденцій світового ринку і на їх основі розробити реальні програми взаємодії держави з суб'єктами підприємницької діяльності у визначеній сфері.

Список літератури

1. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін.-К.: КНЕУ, 2000.-216 с.
2. Дмитрук Б.Н. Організація біржової діяльності в агропромисловому комплексі: Навч. посібник.-К.: Либідь, 2001.-344 с.
3. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. – Львів: „Новий Світ - 2000", 2006, - 432 с.
4. Окландер М.А. Проблеми формування маркетингової системи країни.-К.: Наукова думка, 2002.-167 с.
5. Островський П.І. Аграрний маркетинг: Навч. посібник.-К.: Центр навчальної літератури, 2006.-224 с.
6. Столлкамп Т.Т. Поставщики: от противостояния к сотрудничеству / Пер. с англ.-М.: ООО „И.Д. Вильямс", 2007.-256 с.
7. Таршин С. І. Біопаливо як напрямок інноваційної політики держави // Матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. „Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу". – Суми: СДУ, 2007. – С.144-146.
8. Худицкий В. Тени на рапсовом поле // Зеркало недели, 2008. - №33. – С. 13.
9. Шульман Р.Ф. Энергосберегающая энциклопедия биотопливных технологий и альтернативных источников энергии. – К.: Украинский биоэнергетический фонд, 2006. – 560 с.
10. www.ukroilprom.kiev.ua

В статье представлен обзор государственных регуляторных действий на рыночные процессы, что происходят на рынке масличных культур и продуктов их переработки. Показана прогрессивная и деструктивная роль государственного влияния на деятельность и эффективность масло-жирового комплекса. Отмечено, что важным условием эффективного государственного регулирования подотрасли должно стать полное нивелирование внутриполитического аспекта в принятии экономических решений на государственном уровне.